

Петренко І.В. Вивчення особливостей самоконтролю у школярів з різним рівнем навчальної успішності / І.В. Петренко // Проблеми освіти : Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України – К., 2013. – Випуск № 74. – Ч.2. – С. 199–206. – 0,7.

УДК: 159.922

*Петренко Ірина Володимирівна,
кандидат психологічних наук,
науковий співробітник лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати,
Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України*

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОКОНТРОЛЮ У ШКОЛЯРІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ

Стаття присвячена вивченню характеристик саморегуляції у школярів з різним рівнем навчальної успішності. Здійснений мікрогенетичний аналіз особливостей самоконтролю і таких його різновидів, як оперативний, антиципаційний самоконтроль і самоконтроль власної діяльності дав змогу встановити найбільш симптоматичні його зміни у структурі саморегуляції учнів. Проаналізовано конструктивні й деструктивні тенденції у становленні самоконтролю школярів.

Ключові слова: саморегуляція, самоконтроль, навчальна успішність, особистісний розвиток.

Вивчення питань детермінування поведінки, ініціації особистісної активності в разі подолання перешкод, процесу прийняття особистістю рішення щодо вибору мотивів, цілей, власних дій, незалежних від зовнішніх умов і впливу соціального оточення, усвідомленого самосуб'єктного впливу на діяльність та багато інших проблем неможливе без знання цілісної регулятивної системи [1; 2; 3]. Звідси метою нашого дослідження стало експериментальне вивчення сформованого у школярів рівня суб'єктивного контролю за різними життєвими ситуаціями, в тому числі ситуаціями, пов'язаними з навчальною діяльністю, оскільки саме тип контролю характеризує поведінку учнів як у випадках невдач, так і у разі досягнень.

В результаті психолого-педагогічного експерименту здійснено мікрогенетичний аналіз емпіричних даних щодо характеристик саморегуляції довільної активності школярів 2–4-х класів з різною навчальною успішністю за такими її складовими: оперативний, антиципаційний самоконтроль,

самоконтроль власної діяльності. Сутність цих складових саморегуляції полягає в умінні школярів передбачати результати власної активності, у порівнянні запланованих результатів діяльності з досягнутими; співвіднесенні результатів особистісної активності школярів з вимогами та оцінками інших і (за потреби) їх корекції.

У дослідженні використано опитувальник для визначення ступеня прояву самоконтролю в діяльності та поведінці, розроблений Г. С. Нікіфоровим, В. К. Кисельовим, С. В. Фірсовою [3], та простежено становлення структурних особливостей регулятивної сфери школярів за рівнем їх прояву – низьким, середнім та високим. Нами аналізувалися дані, отримані в результаті проведеного психолого-педагогічного експерименту серед груп школярів, виділених відповідно до результативності їх навчальної діяльності: перша група – учні з високою навчальною успішністю, друга група – учні з середньою навчальною успішністю, третя група – учні з низькою навчальною успішністю.

В ході емпіричного дослідження встановлено ступінь вияву оперативного самоконтролю школярами 2-х класів з різними навчальними досягненнями.

Високий рівень прояву оперативного самоконтролю зафіксовано у 45,2% високовстигаючих другокласників, середній – визначено у 51,6%, низький – у 3,2% досліджуваних. Це свідчить про досить високий рівень самоконтролю, що супроводжує процес навчальної діяльності високовстигаючих школярів.

В учнів з середнім рівнем навчальних досягнень високий показник оперативного самоконтролю знижується – порівняно з показниками високовстигаючих школярів – і дорівнює 41,6%, середній показник підвищується і становить 52,8%, а низький показник збільшується до 5,6%. Зростання тенденції до зниження високого рівня оперативного самоконтролю і підвищення низького у середньовстигаючих учнів відбувається досить плавно, тому порівняння одержаних результатів не дало змоги встановити

статистично значущі відмінності між показниками оперативного самоконтролю у школярів першої та другої груп.

Як показало дослідження, показники оперативного самоконтролю у школярів 2-х класів з високим і низьким рівнем навчальної успішності мають за критерієм ϕ^* (кутове перетворення Фішера) – суттєві кількісні та якісні відмінності на статистично значущому рівні: від $p \leq 0,001$ до $p \leq 0,05$. Разом з тим не зафіксовано статистично значущих відмінностей між характеристиками оперативного контролю в учнів з високим і середнім рівнем навчальної успішності.

У школярів з низьким рівнем навчальних досягнень високий показник оперативного самоконтролю знижується до 15,4% ($\phi^* = 3,38$ при $p \leq 0,001$) і є найнижчим – порівняно з показниками високо- і середньовстигаючих учнів. Тим часом середній показник оперативного самоконтролю у слабковстигаючих учнів сягає 53,8% ($\phi^* = 0,20$), а низький показник стрімко підвищується до 30,8% – $\phi^* = 4,17$ при $p \leq 0,001$. Слабковстигаючі учні третьої групи характеризуються недостатнім оперативним самоконтролем за власною діяльністю, що призводить до численних помилок при виконанні навчальних завдань; у той же час високий показник оперативного самоконтролю цих учнів свідчить про неадекватну самооцінку.

Внаслідок порівняння результатів дослідження другокласників з різною навчальною успішністю з'ясовано наявність структурних розбіжностей в їх оперативному самоконтролі. Від першої до третьої групи зменшується кількість учнів, яким притаманна тенденція до високого оперативного самоконтролю, водночас вона збільшується стосовно низького самоконтролю, що є проявом деструктивних тенденцій у його становленні. Аналіз даних щодо структури оперативного самоконтролю показав, що вже у другокласників – особливо у першій та третій групах – наявний взаємозалежний зв'язок між проявом високого або низького оперативного самоконтролю і рівнем їх навчальних досягнень.

Подальший аналіз даних емпіричного дослідження дав змогу

з'ясувати особливості становлення антиципуючого самоконтролю, що розглядається як можливість й уміння особистості передбачувати результати своєї діяльності та її результативність, в мікрогенетичному аспекті – в учнів 2-х класів з різною навчальною успішністю.

У високовстигаючих школярів рівень прояву антиципуючого самоконтролю є середнім (58,1%) або високим (29,0%), що свідчить про наявність тенденції до передбачення цими учнями наслідків своєї діяльності та її успішності.

Середньовстигаючі школярі мають такі характеристики антиципуючого самоконтролю: високий показник – порівняно з високовстигаючими школярами – у них знижується на статистично значущому рівні – 19,4% ($\varphi^* = 1,56$ при $\rho \leq 0,05$); середній підвищується – 61,2%, а низький збільшується до 19,4%. Тобто у середньовстигаючих учнів спостерігається «погіршення» кількісних і якісних характеристик антиципуючого самоконтролю, що свідчить про недостатній рівень передбачення ними результатів своєї активності.

У низьковстигаючих другокласників спостерігається подальше зниження високого антиципуючого самоконтролю, що становить 17,9%. Водночас середній показник у них суттєво не змінюється – порівняно з даними високо- і середньовстигаючих другокласників, а низький показник підвищується до 23,2%. Аналіз емпіричних даних показав, що характеристика антиципуючого самоконтролю у слабковстигаючих школярів є подібною до аналогічної характеристики середньовстигаючих учнів і є показником недостатнього рівня антиципації і самооцінки ними результатів своєї навчальної діяльності.

В ході дослідження за критерієм φ^* виявлено статистично значущі відмінності між високими показниками антиципуючого самоконтролю у школярів першої та другої груп ($\varphi^* = 1,56$ при $\rho \leq 0,05$) і низькими його показниками у школярів першої та третьої груп ($\varphi^* = 1,83$ при $\rho \leq 0,05$). Тенденція до підвищення рівня антиципуючого самоконтролю має місце у

високовстигаючих школярів, а у слабковстигаючих другокласників простежується тенденція до його зниження.

Таким чином, аналіз даних показав, що у другокласників наявний зв'язок між особливостями становлення антиципуючого самоконтролю і рівнем їх навчальної успішності. Зазначимо, що у школярів з високими показниками оперативного й антиципуючого самоконтролю більш високими є і навчальні досягнення. У разі дисбалансу між оперативним і антиципуючим контролем або зниження їх показників навчальні досягнення здебільшого погіршуються. Ця тенденція простежується як у середньо-, так і у слабковстигаючих школярів 2-х класів.

Наступний аспект аналізу результатів емпіричного дослідження дав змогу з'ясувати характеристики самоконтролю за власною діяльністю у школярів 2-х класів з різною навчальною успішністю і простежити внутрішні зміни у його становленні.

У високовстигаючих другокласників зафіксовано такі дані: 38,7% – високий рівень прояву самоконтролю за своєю діяльністю, 51,6% – середній і 9,7% – низький. Переважання середнього і високого рівнів прояву самоконтролю власної діяльності у цих школярів свідчить про те, що вони можуть достатньою мірою контролювати власну діяльність.

У структурі самоконтролю власної діяльності середньовстигаючих другокласників спостерігається незначне зменшення його високого показника – 33,3% і збільшення низького – 13,9%. Середній показник залишився майже без змін – 52,8% . Статистично значущих відмінностей – у результаті порівняння означених даних – не виявлено, що вказує на релятивну тотожність структури самоконтролю власної діяльності у високо- і середньовстигаючих учнів.

Порівняння результатів дослідження самоконтролю власної діяльності у високо-, середньо- та слабковстигаючих другокласників дало змогу визначити відмінності у його структурі. Якщо у школярів першої та другої груп такі відмінності є несуттєвими, то у школярів третьої групи –

стосовно учнів першої групи – вони є статистично достовірними. Високий рівень прояву показника самоконтролю власної діяльності знижується у слабковстигаючих учнів (15,4%, $\varphi^* = 3,88$ при $\rho \leq 0,001$), низький – підвищується (33,3%, $\varphi^* = 4,06$ при $\rho \leq 0,001$), хоча середній рівень прояву цього показника майже не змінюється і становить 51,3%. Отже, простежується тенденція до зниження самоконтролю своєї діяльності у слабковстигаючих школярів.

Таким чином, аналіз емпіричних даних щодо характеру загального самоконтролю та його структурної організації дав змогу з'ясувати наявність статистично значущих зв'язків між особливостями цього самоконтролю і рівнем навчальної успішності у високо-, середньо- і слабковстигаючих другокласників і зафіксувати найбільш симптоматичні його зміни (див.: рис. 1).

Наступний аспект мікрогенетичного аналізу присвячено розгляду характеристик загального самоконтролю у третьокласників з різними навчальними досягненнями: зокрема, їх оперативного та антиципуючого самоконтролю, самоконтролю власної діяльності.

Як показують емпіричні дані, у школярів 3-х класів з високою навчальною успішністю переважає середній рівень оперативного самоконтролю – 56,3%; високий рівень зафіксовано у 31,3% досліджуваних; а низький – у 12,4%, що свідчить про наявність позитивної тенденції у становленні саморегуляції довільної активності цих школярів – вони мають достатньо високий рівень самоконтролю, що супроводжує процес їх навчальної діяльності.

У третьокласників з середньою навчальною успішністю структура оперативного самоконтролю організована, згідно з отриманими даними так, що високий її рівень сягає 35,1%, середній – складає 43,2%, а низький – 21,7%. Порівняно з високовстигаючими школярами, у середньовстигаючих учнів підвищується – на рівні статистичної значущості – середній ($\varphi^* = 1,83$ при $\rho \leq 0,05$) та низький ($\varphi^* = 1,72$ при $\rho \leq 0,05$) показники оперативного

самоконтролю, що свідчить про появу деструктивної тенденції у становленні регулятивної сфери цих учнів. Така деструкція має місце у середньовстигаючих учнів внаслідок поступового зниження контролю, що супроводжує навчальну діяльність і призводить до погіршення її результатів. Високий показник оперативного самоконтролю у середньовстигаючих учнів – порівняно з високовстигаючими – не зазнає статистично значущих змін. Тим часом, порівняльний аналіз структури оперативного самоконтролю у третьокласників другої і третьої груп показав, що високий його показник стрімко знижується у слабковстигаючих школярів (14,8%, $\varphi^* = 3,29$ при $p \leq 0,001$). Середні (48,2%) та низькі (37,0%) прояви оперативного самоконтролю у цих учнів не мають статистичної значущості і залишаються поза межами її зони. Порівняння даних, одержаних у першій та третій групах досліджуваних, свідчить про стрімке падіння високого ($\varphi^* = 1,94$ при $p \leq 0,05$) і підвищення низького ($\varphi^* = 3,01$ при $p \leq 0,001$) оперативного самоконтролю у слабковстигаючих школярів. Це дало можливість виявити негативну тенденцію у становленні саморегуляції довільної активності третьокласників – із зниженням оперативного самоконтролю утруднюється навчальна діяльність, що призводить до погіршення навчальних досягнень школярів другої та третьої груп.

Перейдемо до характеристики особливостей становлення антиципуючого самоконтролю у третьокласників з різною навчальною успішністю, який визначається як можливість і вміння школярів передбачувати результати своєї активності.

Аналіз емпіричних результатів показав, що у 40,6% школярів з високим рівнем навчальної успішності переважає конструктивна тенденція становлення високого антиципуючого самоконтролю в навчальній діяльності. Середній антиципуючий самоконтроль зафіксовано у 46,9%, а низький – у 12,5% цих учнів, що є свідченням домінування у високовстигаючих третьокласників здатності до передбачення результатів власної активності та її результативності.

Із зниженням навчальної успішності згідно з отриманими даними, ця конструктивна тенденція поступово змінюється на протилежну – низький антиципуючий самоконтроль у школярів переважає над високим.

У середньовстигаючих третьокласників – порівняно з високовстигаючими – середній та низький антиципуючий самоконтроль дещо підвищується і становить відповідно 48,6% і 18,9%, а високий – знижується до 32,5%. Ці коливання показників антиципуючого самоконтролю не є статистично значущими, тому можна дійти висновку про певну подібність його структури у високо- і середньовстигаючих школярів.

У третьокласників з низькою навчальною успішністю формування структур антиципуючого самоконтролю відбувається, згідно з отриманими даними, таким чином. У цих учнів переважає низький антиципуючий самоконтроль – 44,5%, середній – дорівнює 37,0%, а високий – 18,5%. Отже, у становленні цього виду самоконтролю у низьковстигаючих школярів простежується деструктивна тенденція, тобто відбувається його послаблення у процесі навчальної діяльності. Якщо відмінності у структурі антиципуючого самоконтролю у високо- і середньовстигаючих учнів статистично незначущі, то у середньо- і слабковстигаючих, а також у високо- і слабковстигаючих школярів такі відмінності є статистично достовірними. Високий показник антиципуючого самоконтролю у третій групі – порівняно з другою – знижується на 14%, ($\varphi^* = 2,25$ при $p \leq 0,01$); середній – на 11,6% ($\varphi^* = 1,56$ при $p \leq 0,05$); а низький підвищується – на 25,6% ($\varphi^* = 3,98$ при $p \leq 0,001$). Високий показник антиципуючого самоконтролю у третій групі – порівняно з першою – знижується на 22,1% ($\varphi^* = 2,44$ при $p \leq 0,001$); середній – на 9,9% (перебуває поза зоною статистичної значущості); водночас низький показник підвищується на 32% ($\varphi^* = 3,67$ при $p \leq 0,001$). Отже, чітко простежується стійка тенденція до зниження антиципуючого самоконтролю залежно від рівня навчальної успішності школярів.

Звернімося до аналізу даних щодо структури самоконтролю власної діяльності у високовстигаючих третьокласників. Результати дослідження

показали, що високий самоконтроль своєї діяльності у школярів першої групи становить 34,4%, середній дорівнює 50,0%, а низький – 15,6%, що вказує на достатні можливості у високовстигаючих учнів контролювати процес і результати своєї діяльності в ході виконання навчальних завдань.

У третьокласників з середньою навчальною успішністю зафіксовано таку структуру самоконтролю власної діяльності: високий рівень виявлено у 37,8% досліджуваних, середній рівень – у 45,9%, а низький – у 16,3% школярів. Статистично значущих розбіжностей між структурами самоконтролю власної діяльності у високо- і середньовстигаючих учнів не спостерігається.

Аналіз результатів дослідження показав, що у низьковстигаючих третьокласників спостерігається деструктивна тенденція до зниження самоконтролю своєї діяльності. Так, в учнів третьої групи знижується високий – 22,0%, середній – 33,0% і стрімко підвищується низький його показник – 45,0%. Порівняння результатів у середньо- і слабковстигаючих школярів, а також у високо- і слабковстигаючих учнів показало, що такі зміни у структурі самоконтролю школярів з низькою навчальною успішністю зафіксовано на високому рівні статистичної значущості. Високий показник самоконтролю власної діяльності в учнів третьої групи – порівняно з учнями другої групи – знижується на 15,5% ($\varphi^* = 2,46$, при $p \leq 0,01$); середній – на 12,7% ($\varphi^* = 1,87$ при $p \leq 0,05$); а низький – підвищується на 28,2% ($\varphi^* = 4,54$ при $p \leq 0,001$). Високий показник самоконтролю власної діяльності у школярів третьої групи – порівняно з учнями першої – знижується на 12,4% ($\varphi^* = 1,89$ при $p \leq 0,05$); середній – на 17,0% ($\varphi^* = 2,43$ при $p \leq 0,01$); низький показник – підвищується на 29,4% ($\varphi^* = 4,61$ при $p \leq 0,001$) (див.: рис. 2).

Таким чином, мікрогенетичний аналіз одержаних даних щодо характеру загального самоконтролю та його структурної організації показав наявність статистично значущих зв'язків між особливостями цього виду самоконтролю і рівнями навчальної успішності у третьокласників, високо- і слабковстигаючих, а також середньо- і слабковстигаючих. Крім того, на

цьому етапі дослідження простежено конструктивні та деструктивні тенденції у становленні загального самоконтролю та його структурних різновидів – оперативного, антиципаційного самоконтролю і самоконтролю власної діяльності. Конструктивна тенденція у становленні операційного компонента саморегуляції довільної активності високовстигаючих школярів 3-х класів проявляється завдяки посиленню загального самоконтролю, що супроводжує навчальну діяльність і підвищує її результативність. Деструктивна тенденція зумовлюється поступовим послабленням загального самоконтролю у середньовстигаючих учнів аж до його істотного зниження у низьковстигаючих школярів. Така деструкція у становленні саморегуляції довільної активності третьокласників призводить до погіршення характеристик її результативного компонента – точності й швидкості виконання завдань – і веде до зниження рівня навчальної успішності учнів у цілому.

Наступний аспект дослідження присвячено аналізу особливостей становлення загального самоконтролю та його характеристик: оперативного, антиципаційного самоконтролю і самоконтролю власної діяльності – у четвертокласників з різною навчальною успішністю.

Отримані дані показали, що у високовстигаючих четвертокласників домінує високий оперативний самоконтроль – 46,4%. Середні результати вияву цього виду самоконтролю отримано у 38,8% високовстигаючих учнів, а низькі – у 14,8%.

У середньовстигаючих четвертокласників у структурі оперативного самоконтролю так само переважає високий його рівень, який зафіксовано у 51,2% учнів, середній – у 44,1%, а низький – у 4,7%. Ця конструктивна тенденція свідчить про те, що у структурі саморегуляції довільної активності четвертокласників першої і другої груп відбулося посилення її операційного компонента.

Згідно з отриманими даними, у низьковстигаючих четвертокласників деструктивна тенденція до становлення низького оперативного

самоконтролю закріплюється. Домінуючим залишається низький рівень прояву цього виду самоконтролю у 42,3% учнів. І хоча середній рівень оперативного самоконтролю властивий достатньо великій кількості учнів третьої групи – 38,2%, високий спостерігається лише у 19,5% досліджуваних. Порівняльний аналіз різних за навчальною успішністю груп четвертокласників дав змогу проілюструвати суттєві розбіжності в характері вияву ними оперативного самоконтролю. Якщо в учнів першої і другої груп відмінності встановлено – на статистично значущому рівні – тільки стосовно низького показника оперативного самоконтролю ($\varphi^* = 2,41$ при $\rho \leq 0,01$), то у школярів другої та третьої груп ці відмінності простежується як у високому ($\varphi^* = 4,65$ при $\rho \leq 0,001$), так і низькому ($\varphi^* = 6,71$ при $\rho \leq 0,001$) його вияві. Така сама негативна тенденція до зниження високого ($\varphi^* = 2,82$ при $\rho \leq 0,001$) і підвищення низького ($\varphi^* = 3,01$ при $\rho \leq 0,01$) рівнів оперативного самоконтролю зберігається у першої і третьої групах. Отже, із зниженням рівня оперативного самоконтролю знижується і навчальна успішність школярів.

Оцінюючи результати наступного етапу дослідження, звернімося до аналізу даних щодо структури антиципуючого самоконтролю у високовстигаючих четвертокласників.

Як показали результати експерименту, в становленні антиципуючого самоконтролю високовстигаючих четвертокласників зберігається позитивна тенденція до його посилення. Високий рівень антиципуючого самоконтролю зафіксовано у 47,5% високовстигаючих школярів, середній – у 49,3%, а низький – тільки у 3,2% учнів. Домінування високого і середнього рівнів цього виду самоконтролю і незначне прояв його низького рівня вказують на високу спроможність учнів до передбачення наслідків власної навчальної діяльності, що позитивно впливає на навчальну успішність високовстигаючих четвертокласників.

У середньовстигаючих учнів 4-х класів характеристики антиципуючого самоконтролю погіршуються. У становленні антиципуючого самоконтролю

простежується деструктивна тенденція, яка проявляється у зменшенні високого його вияву – 24,6% і збільшенні низького – 34,3%. Середній рівень прояву цього виду самоконтролю змінюється не суттєво і становить 41,1%.

Так само, як у середньовстигаючих учнів, деструктивна тенденція у становленні антиципуючого самоконтролю чітко простежується у низьковстигаючих четвертокласників: зменшується високий – до 20,9% і підвищується низький – до 37,8% – рівні його вияву. Середній антиципуючий самоконтроль суттєво не змінюється – порівняно з іншими групами – і дорівнює 41,3%.

Міжгрупове порівняння характеристик антиципуючого самоконтролю у четвертокласників підтверджує існування різних тенденцій у його становленні залежно від рівня їх навчальної успішності. Позитивним є те, що внаслідок підвищення у школярів першої групи антиципуючого самоконтролю покращується результативність їх навчальної діяльності – точність і швидкість – і в результаті поліпшується навчальна успішність. Але вже у середньовстигаючих четвертокласників – порівняно з високовстигаючими – на статистично значущому рівні простежується зниження високого рівня антиципуючого самоконтролю ($\varphi^* = 3,39$ при $p \leq 0,001$) і стрімке підвищення його низького рівня ($\varphi^* = 6,28$ при $p \leq 0,001$). Така сама негативна тенденція зберігається у слабо встигаючих учнів – порівняно з високовстигаючими – вияв високого антиципуючого самоконтролю зменшується ($\varphi^* = 2,89$ при $p \leq 0,001$), а низького збільшується ($\varphi^* = 4,90$ при $p \leq 0,001$). Внаслідок цього погіршуються точність і швидкість навчальної діяльності середньо- і слабо встигаючих четвертокласників та їх навчальна успішність.

Перейдемо до характеристики особливостей становлення самоконтролю власної діяльності у школярів 4-х класів з різною навчальною успішністю.

Як показали результати дослідження, у високовстигаючих четвертокласників домінуючим є високий самоконтроль своєї діяльності –

45,6%. Середній самоконтроль своєї діяльності зафіксовано у 38,0%, а низький – у 16,4% високовстигаючих учнів.

Структура самоконтролю своєї діяльності у середньо- і високовстигаючих четвертокласників виявилась схожою, хоча у другій групі дещо переважають середні показники вияву цього виду самоконтролю над високими його показниками: відповідно – 49,7% і 37,8%. Низький самоконтроль своєї діяльності мав незначний вияв тільки у 12,5% середньовстигаючих школярів. Ці дані свідчать про те, що означені особливості становлення самоконтролю власної діяльності є домінуючими і сприяють результативності учіння високо- і середньовстигаючих школярів.

Становлення структури самоконтролю власної діяльності слабковстигаючих четвертокласників – на відміну від високо- і середньовстигаючих – характеризується негативною тенденцією до зниження високих і середніх рівнів цього виду самоконтролю: відповідно – 17,2% та 25,7% і значного підвищення його низького рівня – 57,1%. Такі особливості становлення самоконтролю власної діяльності справляють деструктивний вплив на перебіг довільної активності слабковстигаючих школярів та рівень їх навчальної успішності.

Порівняння показників самоконтролю власної діяльності у четвертокласників з різною навчальною успішністю дало змогу з'ясувати, що відмінності у показниках учнів другої і третьої, першої і третьої груп є достовірними на високому рівні статистичної значущості. Так, високий ($\varphi^* = 4,35$ при $\rho \leq 0,001$) і середній ($\varphi^* = 1,81$ при $\rho \leq 0,05$) показники самоконтролю власної діяльності у слабковстигаючих школярів знижуються – порівняно з високовстигаючими, а низький ($\varphi^* = 6,22$ при $\rho \leq 0,001$) – підвищується. Такою самою деструктивною тенденцією характеризується цей вид самоконтролю середньо- і слабковстигаючих учнів: знижується високий ($\varphi^* = 3,34$ при $\rho \leq 0,001$) та середній ($\varphi^* = 3,51$ при $\rho \leq 0,001$) рівні вияву самоконтролю власної діяльності, а низький ($\varphi^* = 6,80$, при $\rho \leq 0,001$) – стрімко підвищується (див.: рис. 3).

Мікрогенетичний аналіз одержаних даних щодо особливостей загального самоконтролю і таких його різновидів, як оперативний, антиципаційний самоконтроль і самоконтроль власної діяльності, у четвертокласників дав змогу встановити найбільш симптоматичні його зміни у структурі саморегуляції ними своєї довільної активності. На цьому етапі дослідження простежено конструктивні та деструктивні тенденції у становленні загального самоконтролю учнів 4-х класів. З'ясовано, що у середньо- і високовстигаючих школярів домінує високий оперативний самоконтроль, а у слабковстигаючих – низький рівень його вияву. Конструктивна тенденція у становленні загального самоконтролю у четвертокласників проявляється через підсилення оперативного, антиципаційного самоконтролю і самоконтролю власної діяльності, що сприяє підвищенню їх навчальної успішності. Деструктивна тенденція зумовлюється поступовим послабленням загального самоконтролю і зменшенням прояву його структурних складових у середньовстигаючих школярів аж до його значного зниження у низьковстигаючих учнів. Крім того, дисбаланс у становленні оперативного й антиципаційного самоконтролю, виявлений у середньовстигаючих школярів, веде до зниження загального самоконтролю і справляє негативний вплив на рівень їх навчальних досягнень

Таким чином, як показав лонгітюдний психолого-педагогічний експеримент, виникнення конструктивних чи деструктивних тенденцій у процесі становлення регулятивної сфери учнів зумовлюється відмінностями в саморегуляції ними довільної активності [4]. Високовстигаючим школярам притаманні високий рівень сформованості, збалансованість і злагодженість взаємозв'язку компонентів саморегуляції довільної активності. У слабковстигаючих школярів спостерігаються дисбаланс, недостатня розвиненість та низький ступінь прояву цих компонентів. Отже, онтогенез системи саморегуляції у школярів молодшого шкільного віку відбувається в такому напрямку: від становлення і розвитку окремих її компонентів до

гармонізації та систематизації її структурно-динамічних характеристик у цілому. До того диференціація структури саморегуляції має і конструктивний, і деструктивний характер, що залежить від рівня навчальних досягнень високовстигаючих і слабковстигаючих школярів.

Список використаних джерел:

1. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Изд-во УРАО, 1998. – 144 с.
2. Ильин Е. П. Психология воли / Ильин Евгений Павлович. – СПб. : Изд-во «Питер», 2000. – 288 с. – (Серия «Мастера психологи»).
3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Ильин Евгений Павлович. – СПб. : Изд-во «Питер», 2000. – 512 с. – (Серия «Мастера психологи»).
4. Петренко І.В. Динамічні особливості становлення регулятивної сфери школярів з різною навчальною успішністю /І.В. Петренко// Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України /За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 15. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – С. 490-502.

Аннотація

Стаття посвячена изучению характеристик саморегуляции у школьников с разным уровнем учебной успеваемости. Осуществленный микрогенетический анализ особенностей самоконтроля и таких его разновидностей, как оперативный, антиципируемый самоконтроль и самоконтроль собственной деятельности, дал возможность установить наиболее симптоматические его изменения в структуре саморегуляции учащихся. Проанализированы конструктивные и деструктивные тенденции в становлении самоконтроля школьников.

Ключевые слова: саморегуляция, самоконтроль, учебная успеваемость, личностное развитие.

Summary

The article is dedicated to the study of descriptions of self-regulation of schoolchildren with the different level of educational progress. Realizable micro genetic analysis of features of self-control and such his varieties, as operative, anticipating self-control and self-control of own activity, enabled to set his most symptomatic changes in the structure of self-regulation of schoolchildren. Constructive and destructive tendencies of development of self-control of schoolchildren are analyzed.

Keywords: self-regulation, self-control, educational progress, personality development.

Рисунки до тексту статті

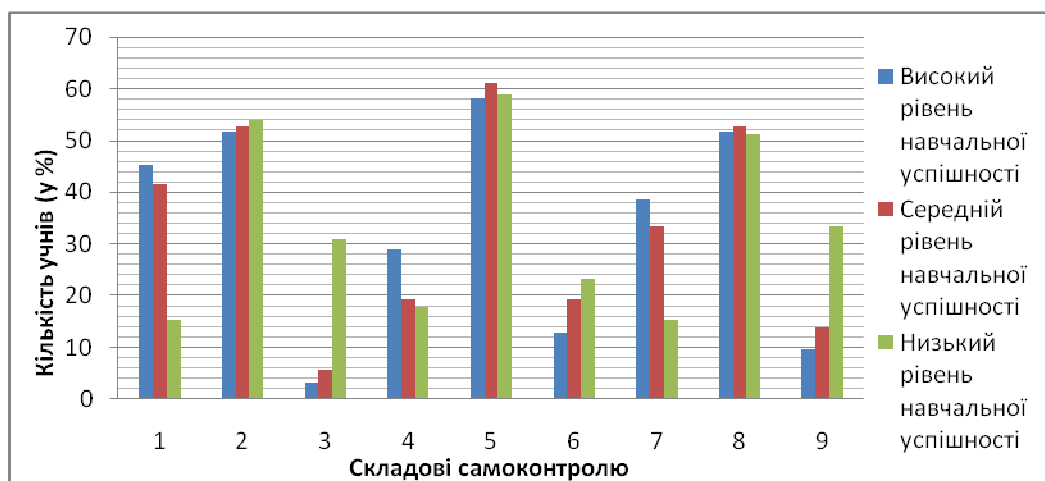

Рис. 1. Структура загального самоконтролю у школярів 2-х класів з різною навчальною успішністю

Примітки: 1 – високий оперативний самоконтроль, 2 – середній оперативний самоконтроль, 3 – низький оперативний самоконтроль, 4 – високий антиципуючий самоконтроль, 5 – середній антиципуючий самоконтроль, 6 – низький антиципуючий самоконтроль, 7 – високий самоконтроль своєї діяльності, 8 – середній самоконтроль своєї діяльності, 9 – низький самоконтроль своєї діяльності.

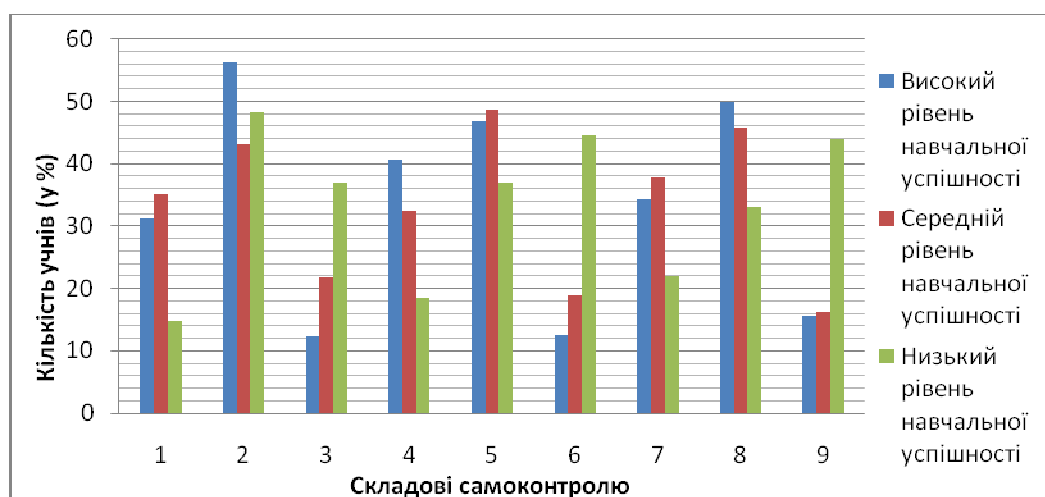

Рис. 2. Структура загального самоконтролю у школярів 3-х класів з різною навчальною успішністю

Примітки: 1 – високий оперативний самоконтроль, 2 – середній оперативний самоконтроль, 3 – низький оперативний самоконтроль, 4 – високий антиципуючий самоконтроль, 5 – середній антиципуючий самоконтроль, 6 – низький антиципуючий

самоконтроль, 7 – високий самоконтроль своєї діяльності, 8 – середній самоконтроль своєї діяльності, 9 – низький самоконтроль своєї діяльності.

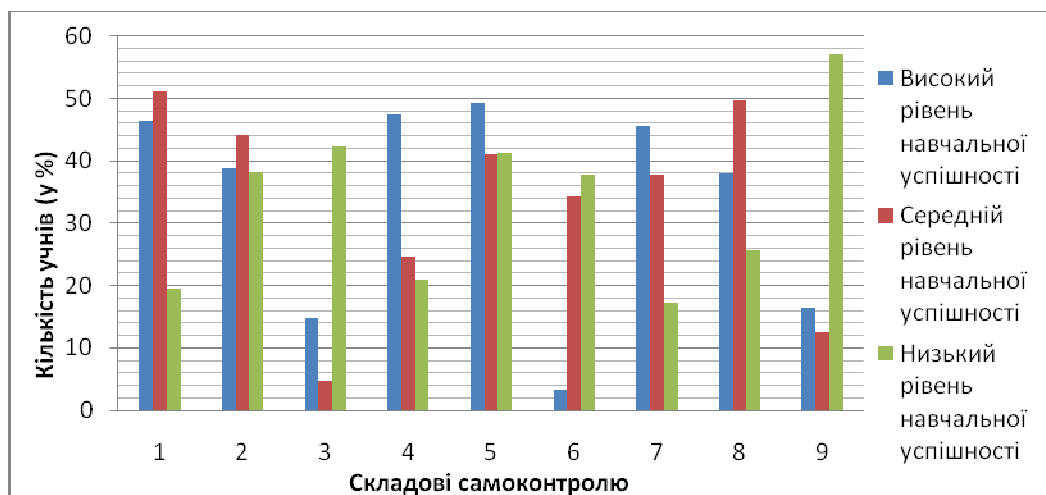

Рис. 3. Структура загального самоконтролю у школярів 4-х класів з різною навчальною успішністю

Примітки: 1 – високий оперативний самоконтроль, 2 – середній оперативний самоконтроль, 3 – низький оперативний самоконтроль, 4 – високий антиципуючий самоконтроль, 5 – середній антиципуючий самоконтроль, 6 – низький антиципуючий самоконтроль, 7 – високий самоконтроль своєї діяльності, 8 – середній самоконтроль своєї діяльності, 9 – низький самоконтроль своєї діяльності.

Відомості про автора

Петренко Ірина Володимирівна

Місце роботи: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України.

Посада: науковий співробітник лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати.

Науковий ступінь: кандидат психологічних наук.

Адреса: 01033, м. Київ–33, вул. Паньківська, 2., к. 13 (служб.),

Контактні телефони: 0679888179, 245-30-64.

E-mail: irinpetrenko@voliacable.com